

УДК 271 (477.4) «18/19»

Б.О. Опря
(*м. Кам'янець-Подільський*)

**ДРУЖИНИ ПРАВОСЛАВНИХ СВЯЩЕНИКІВ ТА ЇХ РОЛЬ У СІМ'Ї
в кінці XIX – на початку XX ст.
(на матеріалах Правобережної України)**

Стаття висвітлює життя дружин православних священників, а також ту роль, яку відігравали матушки в родинах православного духовенства Правобережної України наприкінці XIX – на початку XX ст.

Статья освещает жизнь жен православных священников, а также ту роль, которую играли матушки в семьях православного духовенства Правобережной Украины в конце XIX начале XX в.

Article highlights the lives of the wives of Orthodox priests, as well as their role in the family of Orthodox clergy Right-Bank Ukraine in the late XIX beginning of the twentieth century.

Сімейне життя відіграє важливу роль в існуванні кожної людини. З біографій видатних історичних постатей відомо, що нерідко поштовхом до здійснення ними того чи іншого серйозного кроку ставали події останнього. Тим часом, попри свою важливість, сімейне життя окремих соціальних груп залишається майже невивченим¹.

У досліджуваний період життя в шлюбі вважалося цілком природною моделлю поведінки, яка схвалювалася суспільною думкою. Проте православне духовенство було єдиною соціальною верствою, для котрої така модель була не тільки бажаною, а й обов'язковою. За таких умов важливу роль у діяльності священника відігравала його дружина. Хоча з історії православної церкви написані сотні праць, повсякденне життя священнослужителів в основному залишалося поза увагою науковців. Лише окремих сторін цієї проблеми у своїх працях торкалися такі дослідники, як Є.В.Белякова², Т.А.Бернштам³, Т.Г.Леонтьєва⁴, Б.М.Миронов⁵, С.В.Римський⁶, В.А.Федоров⁷. Однак вона потребує подальшого вивчення.

Оскільки роль голови сім'ї належала священнику, її душею мала стати його жінка, тобто матушка. Дружини священнослужителів більшою мірою, ніж їх чоловіки, мали вплив на домашній побут, надаючи йому гіпертрофованого релігійного характеру⁸. Сімейні стосунки в їх родині завжди перебували під пильним спогляданням парафіян. Священик і матушка мусили докладати максимум зусиль, щоб їх сімейне життя було прикладом для віруючих. Адже важко було розраховувати на любов та повагу парафіян до священника, у якого в сім'ї був розлад. Сумнівно, щоб йому вдалося забезпечити порядок у парафії, якщо він не міг дати лад у власній родині.

Священик, матушка, діти останніх, їх зовнішній вигляд, поведінка, житло, в котрому вони мешкали, – все повинно було відповідати еталону зовнішньої благоприсотності. Забезпечити це значною мірою, як й у кожній сім'ї, мусила дружина священника. Однак стосунки між матушкою та ним часто були далекими від ідеалу, оскільки

шлюб в основному укладався за необхідністю, викликаною цілком буденними потребами. Нерідко під час вибору дружини керувалися таким принципом: «Обирай корову по рогах, а дружину по родині», тобто з духовного стану⁹.

Саме духовенство протистояло проникненню в його середовище осіб з інших станів. Існував неписаний закон, що попович має одружуватися на дівчині з духовного стану. А дівчина відповідно теж не повинна була віддавати перевагу нареченому з іншого стану, а лише з духовного. Так, єпископи, щоб зберегти цю традицію, інколи закріплювали парафії за малолітніми доньками померлого священника, щоб, коли ті підروуть, могли вийти заміж лише за богослова, котрий мав зайняти місце померлого батька дівчини¹⁰.

Інколи доходило навіть до того, що єпархіальна влада виконувала роль свата. Коли у дівчини, яка мала посаг із пристойної парафії, з якихось причин не було нареченого, її просто відправляли до семінарського керівництва і там робили «оглядини». По черзі богослови, котрі хотіли отримати священницький сан, заходили й оглядали дівчину та цікавились, яку за неї дають парафію. Часом наречену просто ставили біля дверей класу, де кожен студент міг знайомитися з нею і за взаємної згоди вступати до шлюбу, отримуючи з її рукою й парафію¹¹.

Найбільш поширеним варіантом поєднання двох молодих людей з духовного стану була домовленість між родичами. За свідченням самого духовенства, досить тривалий час у церковному середовищі процвітала справжня рабська торгівля юними попівнами. Сватання було схоже на договір, у котрому наречений намагався не продешевити, а батько – «спихнути товар» за будь-яку ціну. Його запрошували в дім, влаштовували пишну зустріч, давали йому подарунки¹². Батько нареченої намагався якомога скоріше одружити доньку, оскільки у випадку її не одруження він міг втратити парафію та ще й мусив довіку годувати доньку. Тому зрозуміло, що на моральні якості нареченого ніхто уваги не звертав. А якщо і доходили до батьків дівчини негативні відгуки про майбутнього зятя, в хід ішли такі народні премудрості як «жениться – зміниться», «хто ж нині не п'є», «поп'є, поп'є та й перестане, лише б у хмелю благим був» і т.п.¹³ Зрозуміло, що на почуття та симпатії наречених ніхто уваги не звертав. За таких умов не просто було побудувати гармонійні сімейні стосунки.

Останній в сім'ї значною мірою залежали від того, як ставилася до своєї ролі матушки молода дружина. У разі, коли вона сприймала саму процедуру пошуку нареченого, й подальше життя сільської матушки як обмеження свободи вибору та приниження її жіночої гідності, то це своє негативне ставлення вона переносила і на свого чоловіка. У випадку, коли наречена бачила своє майбутнє у виконанні важливої місії допомагати в усьому своєму чоловіку, котрий виконував божественну справу, то це усвідомлення наповнювало її життя глибоким внутрішнім змістом.

В реальному житті зустрічалися як перший, так і другий варіант, а також численні їх комбінації. Так, у лютому 1899 р. до київської консисторії надійшла скарга від дружини священника на її чоловіка А.М.Богорського. В ній вона повідомляла, що останній ще з часів навчання у семінарії мав любовні стосунки з М.В.Ласкавою, які продовжилися й після одруження. Крім того, вона звинувачувала чоловіка в поганому ставленні до неї.

Звинувачення на свою адресу А.М.Богорський заперечив, а по суті справи заявив наступне. «Закінчивши курс наук, я став учителем у с. Кобриновій Греблі, де безвіздно прожив цілий рік, а після отримав парафію звільненого за штат мого батька. Для

отримання парафії мені потрібно було одружитися. Я підшукав собі наречену, котра була донькою київського протоієрея. День мого весілля був останнім днем мого спокійного і осмисленого життя. З першого ж дня після весілля дружина почала проявляти свій буйний характер. З того ж дня вона почала переслідувати мене докорами з приводу мого ніколи не існуючого зв'язку з М.В.Ласкавою. По приїзді в нову парафію дружина почала нудьгувати за містом, ніщо їй не цікавило, господарством вона не бажала займатися. Сільське життя обтяжувало її. Цей сум переріс у бажання повернутися в місто. А для цього їй потрібно було розлучитися, ось вона і придумала спосіб – написала скаргу»¹⁴. Як бачимо, проблема у сім'ї А.М.Богорського була спричинена не поганою поведінкою священика, а невдоволенням своїм життям матушки, котру доля закинула в село.

Подібна ситуація була поширеною, коли молода дівчина, ставши матушкою в сільській парафії, страждала від своєї участі. Так, у часопису «Сельский священник» один із дописувачів К.Андрієнко змальовував життя молодій сільській матушки Віри Паїсеївної, яка була страшенно невдоволена своєю долею. Їй хотілося жити світським життям, хотілося більше уваги чоловіка, котрий незрозуміло чого «...забував її заради цих гидких мужиків. Усі ці обов'язки, треби всілякі! просто нестерпно!» – безперервно обурювалася вона. Віра Паїсеївна зовсім не поділяла поглядів свого чоловіка, молодого священика, який любив своїх парафіян та намагався допомогти їм, чим міг¹⁵.

Не бажаючи опинитися в ролі матушки, частина дівчат духовного стану відмовлялась одружуватися з поповичами. Деякі з них ішли наперекір волі батьків й одружувалися «за велінням серця», інші, – здобувши освіту, змінювали свій світогляд і сприймали участь сільської матушки як щось принизливе для них. Вони розуміли, що одруження з кандидатом на священство означало для них відмову від світського та інтелігентного товариства, від невинних розваг і веселощів, альтернативою котрих мало стати занурення у господарські справи й сімейні турботи¹⁶. Отож, освіченість дівчини духовного стану не завжди приносила їй користь. Зокрема цю думку розвинув у своїй статті один з авторів «Сельского священника». Він описав роздуми сільської матушки, яка висловлювала міркування про непотрібність освіти для дочок. В училищі діти здобувають звички, бажання та смаки, котрі їм не доведеться реалізувати у реальному житті. Здобувши освіту, вони лише поповнюють лави нещасних і невдоволених життям людей. Прості, невибагливі, з обмеженим розумовим кругозором матушки куди щасливіші освічених. Ці переконання в неї виникли на підставі власного життєвого досвіду. Адже свого часу вона здобула освіту у духовному училищі й мала віру в світле та щасливе майбутнє, яка розбилася о побут повсякденного життя сільської матушки¹⁷.

Далеко не кожна молода дівчина була готова прийняти на себе обов'язки дружини сільського священика, особливо, якщо перед нею відкривалися інші перспективи. Тому батьки намагалися підготувати свою доньку до цього у фізичному і психологічному плані. Цікавими в цьому відношенні є роздуми священика, котрі він висловлював у листах до своєї шойно одруженої доньки. «Так, донечко моя, – писав він, – ти справедливо зауважуєш, що обов'язки дружини сільського священика важкі; скажу тобі іще, що вони багатосторонні. Залишайся зразковою домовитою господинею, турботливою дружиною і матір'ю, ти, як помічниця свого чоловіка, повинна прийняти на себе й частину його складних пастирських обов'язків. Дивись на парафію свого чоло-

віка, як на свою власну велику сім'ю, про котру ти маєш турбуватися з материнською любов'ю...»¹⁸

І, дійсно, серед дружин священників були такі, які безкорисливо та самовіддано віддавали себе своїй місії й допомагали в усьому своєму чоловіку. Зокрема у 1897 р. в «Подольських єпархиальних ведомостях» наводився подібний приклад для наслідування. Молодий священник зі своєю дружиною прийшов у парафію, де довгий час взагалі не було пастиря через надзвичайну бідність села. З великою душевністю він і матушка поставилися до парафіян, досить часто відвідували їх. Остання, підтримуючи хворих, приносила їм ліки, оцет, гірчицю, м'яту та т.д.; давала добрі поради по догляду за ними. Вона із задушевністю і співчуттям ставилася до проблем віруючих. У відповідь на таку ширість парафіяни віддячили сім'ї священника щедрими добровільними пожертвуваннями під час хресного ходу¹⁹.

Як бачимо, в житті парафії матушка відігравала надзвичайно важливу роль. Вона мала гармонізувати стосунки не тільки у своїй сім'ї, а й в усій парафії, що було корисно як для духовенства, так і для віруючих. Так, дружина надавала значну допомогу чоловіку, коли навчала істинам віри простий народ. Вона, наприклад, могла відкрити у себе вдома невеличку школу грамоти, в котрій би діти парафіян, особливо дівчата, вчилися читати та співати молитви, знайомилися з правилами ведення господарства²⁰.

Дружина священника повинна була вміти надати першу медичну допомогу при травмах, порізах, опіках, що часто траплялися у селянському побуті. В неї під рукою завжди мали бути найнеобхідніші засоби для надання медичної допомоги. Адже селяни часто не довіряли лікарям. А вміння матушки допомогти хворій людині надзвичайно зближувало її з парафіянами і відповідно піднімало авторитет її чоловіка²¹.

На матушці також лежала турбота про всю її багатодітну сім'ю. Дружина священника народжувала, «скільки Бог дасть», й у сім'ях підростало по шість – вісім дітей. Із великою любов'ю та співчуттям згадував про свою матір зокрема митрополит Євлогій. Він зазначав, що життя її було неймовірно важким; «Втративши чотирьох дітей протягом восьми років, мати моя і мене вважала приреченим: я народився також слабкою дитиною, але вижив. Після мене в неї було ще дев'ять дітей, троє з котрих померли ще немовлятами, шість вижили»²². Як бачимо, за життя мати митрополита народила чотирнадцять дітей, із котрих семеро померли. Зрозуміло, що життя її було сповнене турбот та тривоги. Соціальний статус матушок диктував їм особливий стиль поведінки: праця й молитва, турбота про чоловіка і дітей посилювали покірність долі, надавали їм вірі відтінок фанатизму²³.

Дружина священника зобов'язана була дотримуватися всіх постів і слідкувати за тим, щоб пісну їжу у відповідний час вживали всі члени її сім'ї. Так, у споминах митрополита Євлогія знаходимо таку інформацію: «Увесь Великий піст (окрім свят Благочиння та Вербної неділі) ми не їли навіть риби, не говорячи вже про молоко; а на свят-вечір нічого не їли до першої «зірки»²⁴. За церковними нормами, крім обмежень в їжі, у піст бажано було утримуватися від подружніх стосунків за взаємною згодою. В багатьох сім'ях рекомендований характер цієї норми сприймався як обов'язковий. Тому порушення подружніх постів вважалося серйозним гріхом, а зачаття дитини у той час вважалося аморальним²⁵. Дружина священника мала з покірністю переносити

всі труднощі, нестачі й підтримувати свого чоловіка в скрутні часи, мусила виступати у ролі «ангела миру і любові» не тільки для своєї сім'ї, а й для усієї парафії²⁶.

Численні обов'язки, що покладалися на матушку, було непросто виконати навіть у шлюбі з коханою людиною. А траплялася така ідеальна картина досить нечасто через процедуру укладання шлюбу в стані духовенства. Для жінок, які перебували у нещасливому шлюбі, не було альтернативи. Сімейне життя служителів культу будувалося за старовинним народним принципом «звикне, то і полюбить».

Інколи траплялися випадки, коли священики поводили себе вкрай аморально щодо своїх дружин. Про це свідчить значна кількість скарг, котра подавалась останніми на чоловіків. Так, матушка М.Опокова з с. Рубого Сквирського повіту Київської губернії скаржилася на свого чоловіка, священика В.Опокова, наводячи наступні факти. Прожила вона зі своїм чоловіком 39 літ, протягом яких терпіла з його боку всі можливі знущання, але піти від нього не могла, оскільки мала десять душ дітей. На старості літ матушка хворіла ревматизмом та шлунком і вже не мала сили терпіти знущання свого чоловіка, котрий не давав їй шматка хліба, бив та виганяв із дому. Так, у 1905 р. в присутності прислуги й десяти робітників він побив дружину так сильно, що вона ледь не вмерла. Тому матушка зверталася до консисторії з проханням вплинути на її чоловіка, щоб той дав їй можливість дожити останні дні у спокої, не виганяв із дому, особливо в холодну пору року²⁷.

У жорстокому ставленні до дружини звинувачувався і священик М. Поржецький. Скарга на нього надійшла від його матушки та селян с. Красненьке Липовецького повіту Київської губернії. М.Поржецька втекла від свого чоловіка й просила накласти на їх спільне майно арешт, оскільки він витрачав кошти на потреби своєї співмешкankи В.Лисакової. Далі вона зазначала, що її чоловік отримав від продажу господарства понад 3 тис. руб.: продав 5 корів, 10 штук дрібної худоби і свиней, пару коней за 450 руб., буряк за 750 руб., хліба на 1200 руб., молотилку й т.п. Тут же М.Поржецька пояснювала, що чоловік її всіляко знущався над нею, часто бив. А співмешкankка священика В.Лисакова, яка раніше ледь з голоду не помирала через те, що чоловік покинув її за розпусне життя, тепер стала одягатися в шовкові сукні та протягом трьох років побудувала для себе будинок із чотирьох кімнат, сарай, купила гарних коней тощо. Врешті, священика було визнано винним у жорстокому поводженні з дружиною і близьких стосунках з В.Лисаковою, за що відправлено до Видубицького монастиря терміном на один місяць. Крім того, він отримав настанову помиритися з дружиною, а у разі її невиконання йому загрожувало позбавлення сану²⁸.

Аналогічна скарга була написана на священика с. Ромашек Канівського повіту Київської губернії В.Шумського від його односельчанки А. Скиргойли. У ній повідомлялося про жорстоке катування ним своєї дружини Катерини. В результаті розслідування було з'ясовано, що В. Шумський дійсно знущався над дружиною: топив її в криниці, бив та т.п. Від такого ставлення в останньої загострилася душевна хвороба, котрою вона хворіла іще до заміжжя. Благочинний виніс священику попередження: якщо той не змінить свого ставлення до дружини, його буде позбавлено сану. Після цього поведінка священика змінилася. Він став краще себе поводити з дружиною²⁹.

Як свідчать архівні документи, жорстоке ставлення деяких священнослужителів поширювалося не лише на матушок, а й на дітей. Так, М.Симоновська – дружина свя-

щеника Подільської єпархії І.Симоновського – неодноразово зверталася зі скаргами на свого чоловіка, котрий завдавав їй та її двом донькам фізичних і моральних страждань: морив їх голодом, зачинаючи у хаті без їжі, вривався вночі в їх кімнату, виламуючи двері, та наносив побої матушці та дітям. Своєю поведінкою він довів їх до того, що дружина й молодша донька сильно захворіли, а старша з горя збожеволіла. Численні скарги М.Симоновської не давали результату. Лише після звернення до архієпископа волинського і житомирського ним було вжито відповідних заходів. І.Симоновського позбавлено сану, а також було здійснено кроки для захисту його дружини й дочок³⁰.

Отже, на матушку покладался цілий ряд обов'язків. Остання повинна була народжувати та виховувати дітей, вести господарство, допомагати чоловіку у виконанні його пастирських обов'язків. Крім того, вона мала забезпечити зразковість власної сім'ї, щоб бути прикладом для наслідування віруючими. Від неї залежали авторитет пастиря в парафії, а отже, і ставлення віруючих до церкви. Виконати всі ці завдання було непросто, особливо з огляду на меркантильність мотивів укладання шлюбів. Із цих причин роль сільської матушки була не надто привабливою для дівчат духовного стану.

¹ *Реснт О.П.* Історія України XIX – початку XX ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку // УІЖ. – 2007. – №6. – С.227.

² *Белякова Е.В.* Церковный суд и проблемы церковной жизни. – Москва, 2004. – 664 с.

³ *Бернштам Т.А.* Приходская жизнь русской деревни: Очерки по церковной этнографии. – Санкт-Петербург., 2005. – 416 с.

⁴ *Леонтьева Т.Г.* Вера и прогресс: православное сельское духовенство России во второй половине XIX – начале XX вв. Москва, 2002. – 272 с.; *Леонтьева Т.Г.* Жизнь и переживания сельского священника (1861–1904 гг.) // Социальная история. – Москва, 2000. – С.34–56; *Леонтьева Т.Г.* Женщины из духовного сословия в самодержавной России. Женщины. История. Общество. – Тверь, 1999. – С.47–58.

⁵ *Мионов Б.Н.* Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): В 2 т. – Т. 1. – Санкт-Петербург., 2003. – 548 с.

⁶ *Римский С.В.* Российская церковь в эпоху великих реформ (церковные реформы в России 1860–1870-х годов). – Москва, 1999. – 568 с.

⁷ *Федоров В.А.* Русская Православная Церковь и государство. Синодальный период. 1700–1917. – Москва, 2003. – 480 с.

⁸ *Леонтьева Т.Г.* Жизнь и переживания сельского священника (1861–1904 гг.) // Социальная история. – Москва, 2000. – С.39.

⁹ *Бернштам Т.А.* Указ.соч. – С.391.

¹⁰ Почему кандидаты в священство – семинаристы, учителя, псаломщики – неохотно женятся на дочерях священников, диаконов и псаломщиков, а выбирают себе невест из других сословий? // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – №28–29. – 1897. – С.718.

¹¹ Там же. – С.720.

¹² *Леонтьева Т.Г.* Жизнь и переживания сельского священника – С.51.

¹³ *Леонтьева Т.Г.* Женщины из духовного сословия в самодержавной России – С.51.

- ¹⁴ Центральний Державний Історичний Архів України в м. Києві (далі – ЦДІА України). – Ф.127. – Оп.954. – Спр.460. – Арк.3–3 зв., 69 зв. – 70, 83 зв. – 84.
- ¹⁵ *Андрієнко К.* Идиллия // Сельский Священник. – 1907. – Апрель, Май, Июнь. – С.43.
- ¹⁶ Почему духовные невесты, дочери священно-церковнослужителей не всегда выходят замуж за духовных женихов, кандидатов священства // ПЕВ. – 1897. – №50. – С.1357–1358.
- ¹⁷ Без выхода // Сельский Священник. – 1907. – Февраль. – С.48.
- ¹⁸ Письма священника к дочери // Руководство для сельских пастырей (далі – РдСП). – 1888. – №18. – С.20.
- ¹⁹ Вступление на паству молодого священника и его первые шаги // ПЕВ. – 1897. – №9. – С.187.
- ²⁰ Нечто о религиозно-нравственном влиянии на прихожан жены пастыря // РдСП. – 1886. – №42. – С.173.
- ²¹ Чем может быть полезна жена сельского священника в деле подаяния медицинской помощи его больным прихожанам? // РдСП. – 1889. – №5. – С.135.
- ²² *Евлогий*, митрополит. Путь моей жизни: Воспоминания митрополита Евлогия (Георгиевского), изложенные по его рассказам Т.Манухиной. – Москва, 1994. – С.14–15.
- ²³ *Леонтьева Т.Г.* Женщины из духовного сословия в самодержавной России. – С.53.
- ²⁴ *Евлогий*, митрополит. Указ. соч. – С.17.
- ²⁵ *Сысоева Ю.* Записки попадьи: Особенности жизни русского духовенства. – Москва, 2008. – С.159.
- ²⁶ Примерное поведение священника в домашней жизни // РдСП. – 1872. – №21. – С.120–121.
- ²⁷ ЦДІА України. – Ф.127. – Оп.947. – Спр.166. – Арк.5–5зв.
- ²⁸ Там само. – Оп.946. – Спр.113. – Арк.4зв., 6, 15зв., 105зв. – 106.
- ²⁹ Там само. – Оп.1063. – Спр.69. – Арк.2, 4–4зв.
- ³⁰ Там само. – Ф.442. – Оп.636. – Спр.323. – Арк.3–3зв.